

TURČAN, L.: Society and Ideology. *Filozofia* 35, 1980, No. 6, p. 647—658

The work of A. Sirácky deals with problems of ideology in three main aspects: First, ideology as a component of social consciousness (gnoseological and ontological aspects of consciousness, ideology as expression of interests of social classes etc.), second, ideological aspects of propagandist and ideological-educational work and third, the analysis and criticism of various, first of all contemporary, bourgeois non-Marxist ideological theories and conceptions.

In this paper the author concentrates upon the first two aspects, especially with a view to the defining of the concept "ideology" in Marxist-Leninist philosophy, the function of ideology, relation of ideology and science, of ideology and worldview. It is the fundamental characteristic of ideology in the Marxist conception of spiritual life of society that ideology works as a specific reflection of social reality (it reflects interests, aims, attitudes, motifs, views of classes).

Rozsiahle dielo akademika Andreja Siráckeho je osobitým tým, že je — v zásade — koncentrované na problematiku vzťahov človeka a spoločnosti. Tieto, takpovediac, trvalé otázky filozofie riešil akademik Sirácky v celej ich infraštruktúre. V knižných prácach a v množstve štúdií a článkov sa akademik Sirácky sústavne zaoberal teoreticko-metodologickými otázkami výskumu človeka, ako aj vied o človeku, skúmal otázky sociálneho sveta človeka, vzťahy sociálneho systému a jednotlivca, zaoberal sa otázkami dejinného poslania človeka, otázkami humanizmu i otázkami o zmysle ľudského života; zároveň sa zaoberal aj otázkami kultúry a umenia, náboženstva, morálky, vedy, politiky; v našej sociologickej literatúre majú zásadné miesto jeho pôvodné sociologické práce. Pre celé dielo akademika Siráckeho je príznačné úsilie spájať špeciálne odborné (filozofické, sociologické, psychologické atď.) otázky, teóriu a vedu vôbec s reálnymi spoločenskými procesmi. „Išlo a ide aj dnes o to, ako sa *špecifická funkcia* myslenia (teórie, filozofie, vedy) môže a musí včleniť do *objektívne a zákonite* prebiehajúcich historicko-spoločenských procesov... V *pretváraní reality* ide marxizmu-leninizmu aj dnes o *prekonanie* úzkych hraníc oddeľovania myšlienky (vedy, filozofie, ideológie) od politiky a od revolučnej spoločenskej práce.“ (1, s. 66—67)

Akademik Sirácky vždy hľadal spojenie medzi svojou vedeckou a teoretickou prácou a jej „pôsobením“ v spoločenskej praxi, čoho najhlbším vyjadrením je to, že svoju teoretickú a vedeckú tvorbu spojil s najpokrokovejším hnutím našej doby, s revolučným hnutím proletariátu. Preto patrí v jeho tvorbe významné miesto teoretickým a praktickým otázkam socialistickej revolúcie, úlohe a činnosti strany, otázkam poli-

tiky a ideológie atď. — do týchto praktických problémov totiž riešenie konkrétnych teoretických otázok vzťahu človeka a spoločnosti vyúsťuje. „Vedecký pracovník je príslušníkom spoločnosti a určitej triedy a vedome alebo nevedome sa vždy angažuje v spoločensko-praktických a ideových konfliktoch. Vyslovuje svoje súdy, analyzuje fakty a v ich hodnotení uskutočňuje svoj vlastný ideologický „výber“. Niet spoločenského poznania, ktoré by v sebe neobsahovalo určitú víziu ľudského sveta, ktoré by nebolo výsledkom analýzy, realizujúcej sa určitým spôsobom nazerania spoločenskej udalosti. Nositeľ spoločenského poznania je aj nositeľom určitej ideológie.“ (2, s. 139, pozri tiež 3, s. 180—182 a i.) V jeho tvorbe patrí rozsahom aj obsahom významné miesto problematike ideológie, ideologického boja, vzťahu ideológie k politike, vede, umeniu, morálke a k spoločenskému vedomiu vôbec, problematike subjektu, subjektívnemu faktoru a jeho zvyšujúcej sa úlohe a významu v súčasných spoločenských procesoch v celej šírke jeho pôsobenia. V súčasnej etape vývoja socialistickej spoločnosti je práve zvyšovanie významu subjektívneho faktora, vedomia (spoločenského aj individuálneho), uvedomenia a teda aj ideológie a ideologických procesov dôležitou úlohou výskumu spoločenských vied, ako aj riadiacej a organizátorskej činnosti strany. „Uskutočňovať *sociálne premeny* v socialistickej spoločnosti znamená *primárne* zvýrazňovať význam politickej sily (strany), ktorá, opierajúc sa o *vedeckú ideológiu*, plánovite a perspektívne riadi spoločnosť. . Komplex vedeckých poznatkov a stimulov treba chápať ako „duchovný nástroj“ a ideologický prostriedok politického a triedneho boja.“ (1, s. 65) Význam ideológie ako funkčnej zložky spoločenského vedomia, nadstavby sa bude v súčasných politických aspektoch triedneho boja ďalej zvyšovať. V politike sa dnes výraznejšie ako kedykoľvek predtým koncentrujú všetky zásadné zmeny vývoja spoločnosti, v ideológii ako jej celostnej reflexii sa tieto procesy teoreticky pripravujú a prehodnocujú.

Problematiku ideológie nachádzame v diele akademika Siráckeého rozpracovanú v troch hlavných oblastiach. Po prvé ide o ideológiu ako zložku spoločenského vedomia a ako stav spoločenského vedomia (gnoseologické i ontologické aspekty vedomia, ideológia ako výraz spoločenských záujmov určitej triedy), po druhé ide o ideologické aspekty propagandistickej a ideovo-výchovnej práce a po tretie ide o kritiku a rozbor rozličných — aj súčasných — buržoáznych a nemarxistických ideológií (*Pôvod prvotných ideológií*, Bratislava 1952, *Kľerojšaštická ideológia ľudactva*, Bratislava 1955, *Kultúra a mravnosť*, Bratislava 1949 a i.). V našom článku sa sústreďíme predovšetkým na niektoré aspekty ideológie ako zložky a stavu spoločenského vedomia a v tejto súvislosti aj na niektoré aspekty ideovo-výchovnej a propagandistickej práce — k spoločenskému vedomiu napokon ideológia ako nadstavbový jav heuristicky patrí.

Pojem ideológie je vnútorne štruktúrovaný a funkčne diferencovaný.

Vnútná štruktúrovanosť a funkčná diferencovanosť vyplývajú zo štruktúry a funkcií spoločenského vedomia. „Ideológia ako časť nadstavby, spoločenského vedomia je sústavou ideí, v ktorých si sociálna skupina (trieda) uvedomuje svoje záujmy a postavenie.“ (1, s. 70) „Ideológia je vždy konkrétna, odráža záujmy, ciele, názory a snahy určitých sociálnych skupín a má svoje konkrétne triedne formy.“ (2, s. 137—8) Ideológia, tak ako sa v marxistickej literatúre chápe — súhrn alebo sústava určitých názorov, ideí, teórií a koncepcií, ktoré vo formách politických, právnych, filozofických, etických, estetických, náboženských názorov, ideí atď. vytvárajú nadstavbu nad materiálnym životom spoločnosti, odrážajú ho a existujú v príslušných fenoménoch vedomia (1, s. 80, 87 a i.) — nemôže byť jednoduchým súhrnom ideí, názorov atď. jednotlivých foriem spoločenského vedomia, ale „je to *nová kvalita*, ktorá má relatívne samostatný význam“ a smeruje „k teoretickému uvedomeniu sociálneho bytia“. (4, s. 19, pozri 1, s. 79, 81 a s. 72) Táto nová kvalita sa prejaví teda v úrovni vedomia, kvalite uvedomenia; to zároveň určuje funkčnú súvislosť ideológie s vedomím.

Idey, názory, ktoré si spoločnosť o sebe vytvára, nie sú len prostým odrazom spoločenskej skutočnosti a to, že vznikli za určitých konkrétnych spoločenských podmienok, determinuje ich pôsobenie a celkovú funkciu. (2, s. 138, 5, s. 33—35 a i.) V procese činnosti (historicko-spoločenskej činnosti) nemôže ísť o odraz spoločenskej skutočnosti v zmysle pasívnej registrácie tejto skutočnosti vo vedomí spoločenských subjektov, ale ide vždy o interakciu nových poznatkov, skúseností, podnetov, ktoré z tejto činnosti vyplývajú. Samostatnosť ideologických foriem spoločenského vedomia ukazuje na to, že tieto formy čerpajú bezprostredne alebo sprostredkovanejšie z ostatných oblastí duchovného života spoločnosti, ktoré nemajú ideologickú formu v zmysle konkrétneho prvku triedneho vedomia. „Ideológia odráža priamo (sociálne) triedne vzťahy a nepriamo aj ekonomické procesy (práca, výroba, technika).“ (1, s. 80) Z toho vyplýva, že vplyv na vedomie ľudí musí byť založený na základe konkrétneho skúmania spoločenského života, poznania jeho konkrétnych politicko-ideologických tendencií, utvárania ideologických foriem vedomia, ale aj tých zložiek a štruktúr duchovného života spoločnosti, ktoré ideologickú povahu nemajú. Je napokon známe, že konkrétne výskumy v spoločnosti — aj v ideologickej či politickej oblasti — sú najlepším predpokladom správnej analýzy a rozhodnutí. (pozri 1, s. 72) Aj subjektivizmus v politike alebo ideológii, hovoril Lenin, má najčastejšie korene v odmietaní alebo neschopnosti uvážiť všetky fakty determinujúce konkrétne politické konanie alebo ideologické postoje. (6, s. 252 a 267)

Uvedenie ľudí v spoločnosti, sebauvedenie triedy je predovšetkým výsledkom poznania podstaty fungovania spoločenského života. Toto poznanie je dialektikou spoločenskej, sociálnej skúsenosti konkrétnych tried, skupín či spoločnosti a vedeckej, marxistickej spoločenskej teórie. „Vedecká ideológia (alebo socialistická ideológia) . . . obsahuje v se-

be aj poznávaciu zložku, súvisí s vedou a technikou a je aj komponentom spoločenského pokroku. Na tejto širokej platforme sa v poznávacej i aktívnej sfére odohráva boj dvoch ideológií, svetonázorov a filozofií.“ (1, s. 98—99, pozri aj 2, s. 138 a i.) Uvedomenie je výsledkom, syntézou spoločenského (a v ňom individuálneho) poznania, motívov a konania, postojov a činností. Je to proces, v ktorom sa do vedomia dostávajú nové spoločenské hodnoty, orientácie, reprofiluje sa individuálny status atď. Tento proces premeny a prestavby vedomia na triedne alebo spoločenské uvedomenie, resp. sebauvedomenie je bez poznávacieho, kognitívneho momentu neúplný a nemožný. Zdôraznenie významu kognitívnych momentov akcentuje tiež diferenciáciu poznávajúcich subjektov. (Nediferencované ideologické pôsobenie má v gnozeologickej rovine blízko k priemerným hodnotám.) [pozri 3, s. 241—250 a i.] V pôsobení na vedomie ľudí pri „formovaní“ vedomia sa socialistická spoločnosť nemôže vyhnúť cieľavedomému výchovnému vplyvu. Tento vplyv má v súčasnosti dôležité miesto v socializačných koncepciách a má v istých aspektoch charakter sociálneho učenia. V ňom sa zdôrazňuje jeho individuálny priebeh a spoločenský obsah [požiadavky uvedomelého konania a postojov jednotlivca nemôže dať tento do súladu s objektívnymi požiadavkami bez uvedomenia aj v ideologickej oblasti a ideologických otázkach], zvláštnosti formovania uvedomenia, komplexnosť atď. Na druhej strane treba pripomenúť, že komplexné pôsobenie nemôže „zabezpečovať“ ideológia sama, lebo by tým presiahla svoje možnosti v poznávacej rovine a poznanie v celej šírke len suplovala [pozri 1, s. 68—69].

Z hľadiska reálneho pôsobenia obsahov vedomia v konaní a činnosti ľudí sú uvádzané rozsahy chápania ideológie (ideológia ako súhrn, sústava ideí . . . , ideológia ako sebauvedomenie triedy, ideológia ako teória, teoretické vedomie atď.), analyzovateľné tak v spoločenskom, ako aj individuálnom vedomí, odlišujú sa však presnosťou i hĺbkou odrazu, poznania i úrovňou uvedomenia. Pri ideologickom vedomí sa zrejme prejaví a prejavuje rozdiel medzi ideológiou ako nesystematizovaným súhrnom ideí, názorov a teoretickým, systematizovaným vyjadrením záujmov, ako aj medzi prvým a druhým významom a ideológiou ako výrazom triedneho sebauvedomenia. Rozdiel je v kvalite výsledného integrovaného stavu alebo úrovne vedomia. V tomto zmysle je ideológia vždy kvalitou spoločenského vedomia, teda nie je to len teoretický, ucelený pojmový systém, teoretické vedomie alebo naopak nesystematizované, bežné vedomie odrážajúce postavenie triedy v spoločnosti, ale je to aj schopnosť jednotlivca, napríklad z hľadiska kolektívneho subjektu, integrovať obsah vedomia v smere, ktorý odráža a vyjadruje jeho postavenie ako spoločenskej triedy a zároveň zjednocuje toto vedomie v smere obhajoby jej potrieb a záujmov. „Len v tejto súvislosti vynikne *ďvojaký aspekt* tried, hnutí a politických strán, v našom prípade robotníckej triedy a jej politiky. Zároveň je ideológia aj špecifický jav, vedecky preverený *len vtedy*, keď triedny záujem (historické poslanie robotníckej triedy) *má*

aj celospoločenský obsah.“ (1, s. 72) „Treba si ďalej uvedomiť, že veda spolu s ideológiou nie je len časťou spoločenského vedomia (nadstavby), ale aj materiálno-technickej základne i globálnej spoločenskej štruktúry.“ (1, s. 71)

V súvislostiach naznačených predtým, t. j. v požiadavke vysvetliť ako funguje aj gnozeologicky to, čo je obsiahnuté v pojme ideologické, je potrebné dodať, že to nie je možné bez doplnenia gnozeologickej analýzy sociologickou. Bez nej sa gnozeologická analýza postupne stáva analýzou dát vedomia bez ich konkrétnych spoločenských obsahov (ale predovšetkým analýzou bez dôsledného marxistického metodologického prístupu k vedomiu vôbec). „Toto „falošné vedomie“ pôsobí navonok — v nemarxistickej interpretácii — ako ucelený systém „vedecky verifikovaných“ téz.“ (1, s. 73) Keďže idey, názory, teórie ako obsah spoločenského vedomia pretína ideologické vedomie gnozeologicky ako kvalita ich uvedomenia a keďže tieto idey, názory sú koniec-koncov odrazom reálnej spoločenskej skutočnosti, ktorá toto vedomie aj neustále utvára a formuje, tak základnou intenciou každej kvality, úrovne ideologického vedomia (bežného aj teoretického) bude jeho akumulácia v reálnej skutočnosti, pretože jeho nositeľmi sú činné subjekty, činné indivíduá s konkrétnymi spoločenskými pozíciami, potrebami a záujmami. Preto nie je možné gnozeologicky redukovať ideologické len na otázku jeho predmetnej pravdivosti a ďalej na otázku predmetnej pravdivosti marxistického myslenia vôbec. (7, s. 561) Toto stanovisko, v ktorom sa k problematike ideológie pristupuje zo striktných ontologických a gnozeologických hľadísk a nezohľadňuje sa jej spoločensko-triedny status, nachádzame stále v buržoáznej filozofii. „... ideológ vidí skutočnosť v jej danosti vždy už v smere vlastnej „idey“ tejto skutočnosti, výber, chápanie a vysvetlenie javov predznačuje zhodou s jeho vopred získaným presvedčením; až potom môže byť objasnené samo stanovisko k takémuto chápaniu pojmu skutočnosti a musí byť postavená otázka o možnosti poznania skutočnosti an sich. Problém ideológie vystupuje v oblasti filozofickej problematiky predovšetkým v gnozeologických a ontologických otázkach.“ (8, s. 54) Už Gramsci však uvádza, že „idey sú veľké, len ak sú uskutočniteľné, to znamená pokiaľ ozrejmujú skutočný pomer k imanentnej situácii a objasňujú ho tak, že konkrétne uvádzajú rad činov, prostredníctvom ktorých organizovaná kolektívna vôľa tento pomer vynáša na povrch [vytvára ho], alebo ho hneď, akonáhle sa objaví, ničí tým, že ho nahrádza.“ (9, s. 109) Spoločenské vedomie nie sú len pojmy, normy konania, parciálne teórie, idey, názory, ktoré z gnozeologického hľadiska odrážajú a logicky pravdivo vysvetľujú a odôvodňujú podmienky na základe čoho a ako konkrétne obsahy spoločenského vedomia vznikali, ale sú to obsahy vedomia, ktoré odrážajú spoločenskú skutočnosť z hľadiska záujmov tých spoločenských síl, ktoré tieto podmienky vytvárajú a teda ako poznanie a vedomie aktívnych subjektov konkretizujú činnosť ich nositeľov ako kolektívnych subjektov,

tried alebo aj spoločnosti. Ak sa ale o ideológii hovorí v tradícii špekulatívnej filozofie, myslí sa v podstate hypostazovaný „čistý“ gnozeologický „objekt“, na základe čoho sa dochádza potom ku gnozeologicky „samostatnému“ kladeniu problematiky. (pozri aj 5, s. 55)

Práve ako teoretické vedomie má ideológia z hľadiska svojich filozofických aspektov v relácii poznanie a vedomie najbližšie k súčasnosti najdôležitejšej a najvýznamnejšej forme spoločenského vedomia, k vede. Predovšetkým traktovanie vzťahu vedy a ideológie navodzuje podmienky a otázky relevancie ideológie. Ide o metodologické rozlišovanie chápania ideológie ako takej gnozeologicky argumentovanej kvality, ktorá neobstojí pred vedeckou analýzou a ani vedeckou kritikou. V zásade toto obsahové a výsledné zdôrazňovanie vedy a priority vedeckého prístupu pred ideológiou nevyčerpáva podstatu problému, tým skôr ho ani nerieši. Má opodstatnenie len vtedy, keď sa formujú a uvoľňujú idey a názory, ktoré sa nedajú vedecky obhájiť a ktoré sú teda v rozpore aj s vedeckou filozofiou, no napriek tomu sa distribuujú a obhajujú. Tejto problematike venoval akademik Sirácky veľkú pozornosť v mnohých prácach. (Okrem iného pozri najmä 1, s. 64—73). „Ak vedy chápeme *globálne* [v tom aj prírodné, technické a spoločenské vedy], je jasné, že teória [v tom sú aj vedecké systémy] je *výplodom a súčasťou* praxe a že vedecké objavy nemožno odtrhávať od ich použitia vo výrobnéj a spoločenskej praxi. Vedu a ideológiu nie je možné oddeliť od spoločnosti, „odmaterializovať“ ju, a nie je možné ani na celú spoločensko-politickú sféru bezvýhradne aplikovať niektoré logické a metodologické kategórie [exaktnosť, verifikácia, kvantifikácia]. Takýto „pokus“ by znamenal nielen redukciu zložitého spoločensko-politického vývoja na „čistú vedu“, ale ešte viac, veda by bola úplne izolovaná od ideológie, od jej triednych aspektov, od politiky a praxe.“ (1) Už Engels pri kritike Dühringovej metódy axiomatizovať aj oblasť spoločenského života nazýva jeho metódu aprioristickou, pretože vlastnosti predmetu vyvodzuje, poznáva nie z predmetu samého, ale z jeho pojmu. „Všeobecné — (teda aj filozofické, pozn. E. T.) — výsledky skúmania sveta vyplynú na konci tohto skúmania, nie sú to teda *princípy, východiská, ale výsledky, závery*. Vykonstruovať ich z hlavy, vychádzať z nich ako zo základu a ďalej z nich v hlave rekonstruovať svet, to je *ideológia* a touto ideológiou trpel doteraz aj každý materializmus, lebo mu síce bol viac-menej jasný vzťah myslenia k bytiu v *prírode*, ale nie v dejinách, nechápal závislosť určitého myslenia od historicko-materiálnych podmienok.“ (10, s. 55 a 320)

Engels tu pod ideológiou chápe také myslenie, ktoré nekorešponduje s vedeckým poznaním, takú filozofiu, ktorá je pri interpretácii skutočnosti v rozpore s vedou a ktoré konštruuje „realitu“ „nad“ a „za“ vedou a mimo zásadnej korešpondencie so skutočnosťou. Takáto filozofia je ideológiou nepravej, falošnej skutočnosti, pretože je „skutočnosťou“ len

v hlave ideológa alebo ideológov. V tomto zmysle treba aj metodologicky chápať vymedzenie ideológie ako falošného vedomia, ako každého nepravého vedomia o skutočnosti samej. „... ideológia môže pravdivo, objektívne odrážať ekonomické a sociálno-triedne záujmy a ciele, ale môže vyjadrovať i skreslene, subjektivisticky a „falošne“ ekonomickú a sociálnu situáciu.“ „V dejinách, v spoločenskom vývoji vznikali rozličné teórie a ideológie, ktoré na úrovni doby a dosiahnutého stupňa myslenia interpretovali spoločenskú realitu. V podstate išlo — kým „nedozreli“ spoločensko-ekonomické podmienky — o rozličné utópie, fantázie, idealistické koncepcie, ktoré fakticky mystifikovali danú spoločenskú skutočnosť („falošné vedomie“).“ (1, s. 97 a 71; v súvislosti s gnozeologicko-psychologickými procesmi genézy poznania a vedomia ako „falošného“ vedomia pozri aj 5, s. 15—29, 62—89, ďalej Pôvod prvotných ideológií a i.). Je, prirodzene, neudržateľné redukovať problém ideológie len na jej vzťah k vede (ideológia je pojem polyfunkčný vzhľadom na jej podstatný vzťah k vedomiu. V tejto súvislosti je adekvátne a perspektívne tvrdenie A. K. Uledova, že „každý duchovný útvar plní rôzne funkcie. Takže napríklad teoreticky a prakticky overené znalosti plnia svetonázorové, komunikatívne a iné funkcie. ... aj keď objektívne znalosti plnia rôzne funkcie, hlavná z nich je funkcia poznávacía, t. j. tá funkcia, ktorú plní vedecká činnosť ako špecifický druh duchovnej produkcie ... Funkcia ideológie je oveľa širšia ako funkcia vedy, ale jej špecifičnosť je určovaná činnosťou ľudí, ktorí majú na zreteli vyjadrenie a obhajobu triednych záujmov“) [11, s. 163], súčasná metodológia však vyžaduje zvládnutie náročných teoretických postupov a tie sú výsledkom iniciatív vedeckého poznávania. Systematizovanie ideí, názorov cirkulujúcich v spoločenskom vedomí (ideológia ako funkcia spoločenského vedomia) a teoretické odôvodnenie podstaty, povahy a tendencií ideí, názorov, teórií, koncepcií v súvislosti s určitým filozofickým systémom sú rôzne úrovne problematiky, pričom toto teoretické zdôvodnenie podstaty, povahy a tendencií ideí, názorov atď. je určujúce pre systematizovanie ideí a názorov cirkulujúcich v spoločenskom vedomí, systematizovanie je koniec-koncov závislé od toho, ako sú teoretický vznik, vývoj a podstata ideí, názorov odôvodnené. Ideológia ako teoretické triedne vedomie, vypracovávaná ideológom alebo ideológmi, dáva ideám, názorom konceptuálnosť, ktorá v zhode s určitou filozofiou (v prípade vedeckej filozofie — marxistická filozofia — aj vedeckou metodológiou) dáva ideám, názorom či parciálnym teóriám a koncepciám celostný, spoločensko-historický (akčný, časový atď.) význam a rozmer. „Pri analýze problémov vedy, ideológie a politiky je potrebné vyhnúť sa subjektívizmu, možného skresľovania *duchovnej aktivity* v odlúčenosti od reálnych politických síl. Takéto skresľovanie duchovnej aktivity sa silne prejavuje aj v koncepcii, v ktorej ... sa veda „odideologizuje“ a uzatvára do vlastnej, *absolútne* interpretovanej dimenzie a kompetencie. To je v podstate *falošná ideológia* ako systém ideí, teórií, ale aj do seba uza-

vretých, odmaterializovaných ilúzií, pozbavených dejinného a spoločenského rozmeru.“ (1, s. 72)

V dôsledku množstva informácií, ktoré v súčasnosti vplývajú na ľudí (tento jav považujú mnohí autori za jeden z charakteristických znakov ideológie v súčasnosti, z čoho ale často vyplýva zjednodušovanie až redukovanie ideológie na jednu z jej zložiek — na propagandu — a tým aj rezignovanie na jej filozofickú podstatu) a v dôsledku diferenciacie každej spoločnosti, každého kolektívneho subjektu (triedy, skupiny, vrstvy) vytvárajú nové poznatky a informácie také druhy „reality“, ktoré zasahujú vedomie v rozličnej intenzite, rozsahu a kvalite. („... pre moc pri dnešných komplikovaných spoločenských pomeroch nie je rozhodujúce iba to, kto má v rukách výrobné prostriedky, kapitál, banky, pôdu, suroviny, fabriky, ale — v dôsledku práve sugestívneho pôsobenia ideologickej zložky — aj tlač, školy, rozhlas, veda, umenie atď. ... Boj v spoločnosti vedie sa rafinovanejšie, preto sa často stretávame s presunutím skutočných cieľov boja (hmotné, triedne záujmy skupín) na vedľajšiu ideologickú sféru.“ (5, s. 33—34) Pokiaľ sú však pre ľudí komunikatívne, majú pre nich v rozsahu ich kognitívnosti určitý poznávací význam. Táto komunikatívnosť je tak predpokladom osvojenia a transformácie poznania do uvedomenia. Uvedomenie, sebauvedomenie triedy alebo spoločnosti je predovšetkým výsledkom poznania podstatných stránok spoločenského života a vlastného podielu na jeho praktickom utváraní. Zvyšovaním poznávacieho obsahu v dialektike so spoločenskou praxou mení sa vedomie na uvedomenie, ideológia sa z funkcie spoločenského vedomia stáva teoreticky prijatým, osvojeným plánom. „Ideológia sa postupne stáva teoreticky rozpracovaným systémom názorov, ktoré vyjadrujú záujmy, ciele a úlohy veľkých sociálnych skupín.“ (2, s. 138) V dôsledku funkcií vedomia je to celkový proces prestavby vedomia ľudí, spôsobu života, spoločenských hodnôt, individuálnych orientácií atď. (pozri 1, s. 58—63) V tejto súvislosti je zrejmé, že premenou ideológie z funkcie spoločenského vedomia na teoretické vedomie narastá aj význam subjektívneho faktora v živote spoločnosti, pretože „cieľavedomejšie pôsobenie subjektívneho faktora sa stále naliehavejšie a organickejšie začleňuje do objektívnych zákonitostí sociálneho vývoja“. (4, s. 5) „V historickej danosti a podmienenosti nevznikajú iba formácie, systémy a inštitúcie, ale aj spoločenské vedomie ľudí, majúce svoj subjektívny charakter, ktoré ako odraz objektívno-hmotného diania stáva sa v danej situácii „rozhodujúcim faktorom spoločensko-historického vývinu“. Tu spočíva význam subjektívneho faktora, ktorý v priaznivých podmienkach (keď je v súlade s rastom výrobných síl) určuje beh udalostí až po novú zmenu vo výrobných vzťahoch. Proces historicko-spoločenský má svoj tok, svoj zákon, svoju logiku a relatívne a retrospektívne aj zmysel, skrátka má svoju *neúprosnú dialektiku*, spočívajúcu v konfliktoch síl a ideí, vyplývajúcich z diferencovanosti spoločnosti.“ (5, s. 34) Avšak tento proces prestavby vedomia v uvedomenie bez presvedčivosti a osvo-

jenia si kognitívneho obsahu ako aj adekvátnej spoločenskej aktivity vedie k nežiadúcej ambivalencii hlavne v individuálnom vedomí, individuálnych postojoch a konaní, alebo — na druhej strane — uľahčuje vnútornú situáciu tomu, kto s určitým politickým alebo ideologickým názorom, postojom nesúhlasí a nestotožňuje sa s ním. Tento fakt je napokon zo spoločensko-psychologických výskumov politických a ideologických postojov známy.

Ideologicky funkčne pôsobí sústava ideí, názorov *teoreticky* precizovaných, systematizovaných, ale ideologicky funkčné je aj *vedomie*, uvedomenie si svojich potrieb a záujmov spoločenskou triedou alebo spoločnosťou v súvislosti so zabezpečením týchto potrieb, realizáciou záujmov atď. Je rozdiel v úrovni pochopenia a poznania ideológie ako teoreticky systematizovanej sústavy ideí, názorov a v úrovni uvedomenia si ideí, názorov len prostredníctvom celostných funkcií, celostného pôsobenia vedomia (ideológia ako funkcia spoločenského vedomia). Špecifický a diferencovaný prístup k tomuto zložitému javu vyžaduje tiež špecifické a diferencované postupy v ideologickej práci. Zároveň z toho vyplýva neopodstatnenosť jednostranného zveličovania vedy. „Vedecká (dnes možno povedať socialistická) ideológia obsahuje triedny, ontologický aj gnozeologický aspekt.“ (1, s. 71) Veda a nakoniec aj ostatné formy spoločenského vedomia, poznania spoločnosti o sebe samej sa môžu harmonicky rozvíjať len v zásadnej materiálnej a duchovnej, filozofickej (svetonázorovej) a ideologickej atď. proporcionalite. Interakcie subjektu so spoločenskou realitou prinášajú také kognitívne výsledky, ktoré sa v dôsledku poznávacích funkcií spoločenského vedomia začleňujú do zmysluplného celku, tzn., že jednotlivé a konkrétne poznatky sa chápu a uvedomujú v ich celkovom prakticko poznávacom pôsobení a funkciách. Zdôrazňovanie len gnozeologických funkcií vedie k zdôrazňovaniu iba vlastných vedeckých momentov nových poznatkov alebo je už vôbec výsledkom preferencie ich scientistického momentu, zdôrazňovanie funkcií nových poznatkov v rámci ich celostného pôsobenia v spoločenskom vedomí, v spoločenskej praxi zachytáva aj ich celostné, filozofické (aj ideologické) možnosti. „Človek si vtedy uvedomuje to, čo vníma, keď chápe zmysel toho, čo vníma, čo si osvojuje v kontexte reálnych udalostí, keď zohľadňuje možné dôsledky svojich činov.“ (12, s. 82) Súvislosť vedy a ideológie, vedy a filozofie, filozofie a ideológie sa v súčasnosti reprodukuje ako zložitý a protirečivý proces. Jeho podstata nespočíva len vo vlastnom a predmetnom zmysle vedy, filozofie či ideológie, ale aj v ich celkových funkciách. Prístupy k totalite skutočnosti nerešpektujúce alebo obchádzajúce súčasnú vedu a vedeckú filozofiu aktualizujú Engelsovu myšlienku, že ideológia je proces uskutočňovaný mysliteľom, ktorý obvykle nepozná pôvodné príčiny nútiace ho rozmýšľať tak a nie ináč. Ideológia plní svoje funkcie, keď sprostredkúva kognitívne obsahy, na základe ktorých si určité triedne spoločenstvo uvedomuje podstatu svojich spoločenských vzťahov. Ideológia však

nemá vlastné poznávacie prostriedky, ktorými by podstatu týchto vzťahov skúmala a je obsahom závislá od výskumu jednotlivých vied a metodologicky od filozofie. Zároveň „idey, ideológie, rozličné vedecké a filozofické teórie nemajú samy osebe *realizačnú schopnosť*. Existujú idey, čiastkové teoretické poznatky, *platné a pravdivé* v ohraničenej oblasti, ktoré ostávajú „trvale“ na rovine ich spoločenskej nefunkčnosti... Ale aj idey a ideológie (teórie a systémy), ktoré majú širší dosah a blížia sa k praxi, stávajú sa reálnou silou len vtedy, keď sa „materializujú.“ (1, s. 69)

V súvislosti s rozborom problematiky ideológie v diele akademika Siráckeho je potrebné v krátkosti sa zastaviť aj pri vzťahu ideológie a svetonázoru. Všimneme si hlavne komplementárnosť ich funkcií. „Keď definujeme ideológiu ako sústavu politických, filozofických, právnych, morálnych, náboženských a etických ideí a *svetonázor* ako systém princípov a filozofických, vedeckých, politických, etických a estetických názorov — je zrejme, že sa *obidva pojmy vzájomne prepletajú a dopĺňajú*. Aj v ideológii, aj vo svetonázore ide o *vzťah k realite*: a to o vzťah jednotlivca, sociálnej skupiny, triedy, etnika, prípadne celého „ľudstva“. (1, s. 97) Svetonázor ako osobitná úroveň spoločenského vedomia je vo svojej komplexnosti koniec-koncov výsledkom filozofickej aktivity pri skúmaní najvšeobecnejšej povahy bytia a sveta ako celku. Na otázky, ktoré vznikajú vo svetonázorovej oblasti, môže systematicky odpovedať iba filozofia, „v tomto vzťahu tvorí *filozofia určujúci komponent ako základ svetonázoru*. Aj ideológia, aj svetonázor sú formami spoločenského vedomia, časťou nadstavby a ako také sú odrazom (nie pasívnym) spoločenského bytia.“ (1, s. 97—98) Filozofia precizuje názory o svete na systém, v ktorom rozmanité poznatky, tendencie sa stávajú základom pre ucelený, vnútorne konzistentný celok. Aj filozofia si zchováva reálny význam a vplyv potiaľ, pokiaľ vo svojom systéme vystihuje aktuálnosť procesov vývoja. Tieto procesy sú protirečivé a nerovnomerné, tvoria však jednotu s ich celkovým (svetonázorovým, ideologickým atď.) vyjadrením. Svetonázor sa vždy prejavuje konkrétnym spôsobom, napríklad v záujmoch ľudí, ktoré sú motivované ako individuálne alebo kolektívne, triedne, spoločenské záujmy. Svetonázor sa prejavuje ako konkrétny postoj ku skutočnosti, svetonázorovými postojmi vstupujú ľudia aktuálne do spoločenskej skutočnosti. Záujem ľudí, určitého spoločenstva má svoj svetonázorový status ako systém poznatkov, ako určitá „filozofia“, ktorá ukazuje, z čoho a ako konkrétny záujem vznikol, nakoľko je skutočným, reálnym záujmom a ako ho možno uspokojiť. Má aj svoju ideologickú stránku, ktorá je v tom, že poznatky určitej objektívnej tendencie (záujmu) sú zjednocované (funkciami spoločenského vedomia alebo teóriou) ako z reálnej skutočnosti vychádzajúce a reálne jestvujúce myšlienky a názory, zjednocujúce ideový a reálny, spoločenský svet človeka alebo určitého spoločenstva, jeho myšlienkovú a praktickú činnosť. Odlíšenie svetonázorovej a ideologickej stránky ur-

čitého javu alebo vzťahu si vyžaduje konkrétnu filozofickú analýzu. V marxistickom chápaní duchovného života spoločnosti sú to pojmy, ktorých obsah je určený filozofickou analýzou toho, čo v skutočnosti znamenajú. „Pri analýze týchto pojmov si musíme uvedomiť aj *politicko-sociálny aspekt*: ideológia a svetonázor vyjadrujú v triednej spoločnosti záujmy a ciele vládnucej triedy.“ (1, s. 98)

Akademik Sirácky významne prispieva nielen k riešeniu teoretických problémov ideológie, ale vždy sa aktívne podieľal na riešení konkrétnych ideologických problémov v našej spoločnosti. Rozsiahla je jeho kritika buržoáznych a nemarxistických ideologických teórií a koncepcií. Ideológia a ideologické formy ovplyvňovania vedomia ľudí zohrávajú v modernej spoločnosti stále väčšiu úlohu, čo súvisí so zvyšovaním významu vedomia, subjektu v súčasnej dobe. Práve narastajúci význam vedomia v živote modernej spoločnosti vplyva podstatne aj na dialektiku objektu a subjektu. „Ideologické faktory v danej situácii môžu zohrať významnú úlohu pre progres alebo regres spoločnosti.“ (5, s. 36)

LITERATÚRA

1. SIRÁCKY, A.: Doba a myslenie. Bratislava 1979.
2. SIRÁCKY, A. — RYCHTAŘÍK, K.: Sociológia myslenia a činu. Bratislava 1976.
3. SIRÁCKY, A.: Problémy a perspektívy socializmu. Bratislava 1972.
4. MŠVENIJERADZE, V. V.: Úloha ideologie v životě společnosti. Praha 1970.
5. SIRÁCKY, A.: Kultúra a mravnosť. Bratislava 1949.
6. LENIN, V. I.: Spisy 25. Bratislava 1955.
7. SUCHÝ, J.: Filozofia a ideológia, Nová mysl č. 4/1971.
8. BARION, J.: Was ist ideologie? Bonn 1971.
9. GRAMSCI, A.: Základy politiky. Praha 1967.
10. ENGELS, F.: Anti-Dühring. Bratislava 1976.
11. ULEDOV, A. K.: Struktura společenského vědomí. Praha 1973.
12. SPIRKIN, A. G.: Soznaniye i samosoznaniye. Moskva 1972.

ОБЩЕСТВО И ИДЕОЛОГИЯ

Людovit Турчан

В трудах академика Андрея Сирацкого проблематика идеологии содержится в трех главных формах: во-первых, речь идет об идеологии как составной части общественного сознания (гносеологические и онтологические аспекты сознания, идеология как выражение интересов общественных классов и т. д.), во-вторых, речь идет об идеологических аспектах пропагандистской и идейно-воспитательной работы и, в-третьих, об анализе и критике различных — в том числе современных — буржуазных и немарксистских идеологических теорий и концепций. Автор статьи обращает внимание на два первых аспекта, акцентируя определение понятия идеологии в марксистско-ленинской философии, функции идеологии, взаимоотношение идеологии и науки, идеологии и мировоззрения. Определяющим признаком идеологии в марксистском понимании духовной жизни общества является то, что идеология представляет собой специфическое отражение социальной реальности (она отражает интересы, цели, позиции, мотивы, взгляды классов).

Eudovít Turčan

Die Problematik der Ideologie ist im Werk des Akademikers Andrej Sirácky in drei Hauptformen enthalten: erstens geht es um Ideologie als Bestandteil des gesellschaftlichen Bewusstseins (erkenntnistheoretische und ontologische Bewusstseinsaspekte, Ideologie als Interessenausdruck der sozialen Klassen usw.), zweitens geht es um ideologische Aspekte der propagandistischen und ideenerzieherischen Arbeit und drittens um Analyse und Kritik verschiedener — auch gegenwärtiger — bürgerlicher und nicht marxistischer ideologischer Theorien und Konzeptionen. Im Aufsatz beachtet der Vf. die ersten zwei Aspekte in Hinsicht auf die Definition des Ideologiebegriffs in der marxistisch-leninistischen Philosophie, die Funktion der Ideologie, die Relation von Ideologie und Wissenschaft, Ideologie und Weltanschauung. Das bestimmende Moment der Ideologie in der marxistischen Auffassung des geistigen Lebens der Gesellschaft findet sich darin, dass die Ideologie ein spezifischer Reflex der sozialen Realität ist (sie reflektiert Klasseninteressen, -ziele, -haltungen, -motive und -meinungen).